

Érdemes-e becsapni a népet? Vita a közönség tájékoztatásáról Spanyolországban az ancien régime végén (1780-1808)

A XVIII. században érdekes vita kerekedett Spanyolországban arról, vajon hasznos-e tájékoztatni a népet az állam ügyeiről, s ha igen, akkor az igazat kell-e tudatni, vagy jobb hazugságokkal manipulálni az embereket. A kérdést a felvilágosodás korának erkölcsi vagy filantróp problémájának tekinthetjük, de az abszolút monarchák nézőpontjából arról volt szó, hogy hogyan lehet eredményesen uralkodni. A vitáról *Antonio Calvo Maturana*, a Müncheni Ludwig Maximilians Egyetem oktatója számol be tanulmányában.

A század folyamán Európa királyságaiban a középosztálybeliek egyre nagyobb számban hatoltak be az adminisztrációba, kereskedelembe, művelődésbe, hadseregbe és az egyházba, és formálni kezdték a „közvéleményt”. Nyilvánvalóvá vált, hogy az államügyekben már nem titkolózhat a király a műveltebb alattvalók előtt, és ha tájékoztatja őket, szövetségesre találhat bennük. Ellenkező esetben ez a réteg saját véleményét alakít ki, s az veszélyes lehet a monarchiára nézve. 1778-ban II. Frigyes és D'Alembert felhívására a Berliini Akadémia írói versenyt hirdetett a következő címmel: Érdemes-e becsapni a népet. A témához Európa-szerte 33-an szoltak hozzá. 13-an a „nemes hazugság” pártját fogták, 20 felvilágosult szerző viszont azt javasolta, művelté kell tenni a népet, és nem érdemes hazudni. Az akadémia mindkét álláspont egy-egy képviselőjét díjazásban részesítette.

Az abszolút monarchiák nem váltak forradalmárokká, de a „police” tudományának hatására lassan változtattak a felfogásukon. (A police az élet minden területét jelentette: vallást, erkölcsöt, egészséget, építkezéseket, kereskedelmet, szolgát, parasztot, szegényeket, szabadművészetet.) Ráébredtek, hogy nem elég parancsolni, meg kell győzni az embereket. A felvilágosodás kora előtt is szoltak az uralkodók az alattvalókhoz, mégpedig kiáltványok, ünnepek, képzőművészet, színház és a szószerk révén. Ki-hirdették, ha háború tört ki, királyi esküvő következett, és közölték az akaratukat az emberekkel. De erősen élt a felfogás, hogy az uralkodónak nem

kell lealacsonyodnia azzal, hogy magyarázkodik a népe előtt. Elegendők a rendeletek és a hivatalos bejelentések. A döntések háttére az *arcana imperii*, azaz a birodalom titka marad. A felvilágosodás eszméi azonban beszívárogtak a hatalomgyakorlásba, és változást hoztak a politikába. Töprengeni kezdtek, mi a jobb, ha eltitkolnak tényeket, vagy ha hamis változatot közölnek.

A közvélemény szerepének fontosságára az angol *John Law* hívta fel a figyelmet. A francia abszolút monarchiában a tájékoztatást gazdasági hírekkel kezdték, és Jacques Necker, a pénzügyminiszter nyilvánosságra hozta a korona elszámolásait 1781-ben. A tájékoztatás fontosságát a spanyolok is belátták, és a felvilágosodás szellemében összekapcsolták a nevelés kérdésével.

A spanyol monarchia III. Károly (1759–88) és IV. Károly (1788–1808) idején megújulással kísérletezett. Hogy elkerülje a francia királyi család sorsát, a Bourbonok spanyol ága megpróbálta megszilárdítani a királyi hatalmat, látványosan átvette a liberális felvilágosodás nézeteit, és megváltoztatta a köznéphez intézett közléseket. E változásokat három oldalról mutatja be a cikk szerzője. Először a közvélemény alakítóinak szerepét vizsgálja, másodsor a közönség tájékoztatásáról szóló vita eredményével foglalkozik, harmadikként a király politikai gyakorlatáról beszél. IV. Károly ugyan nem szakított az ancien régime-re jellemző titkolózással, de olykor mégis megpróbálta a közléseivel a saját érdekei szerint befolyásolni a közvéleményt. A teljes nyíltságra csak az 1807-8-as válság idején szánta rá magát.

A XVIII. századi spanyol történelem belpolitikai eseményei, a spanyol felvilágosodás, az állam alkalmazkodása a korhoz és közelítése a liberális gondolkodáshoz érdekes ellenpontot jelentettek az „ortodox” francia és angol modellel szemben. A dolgozatban vizsgált időszak, 1780-tól 1808-ig III. Károly uralkodásának utolsó éveit és IV. Károly uralkodásának idejét foglalja magában. Mindketten a felvilágosult abszolutizmus, (vagy másként a felvilágosult despotizmus) képviselői voltak, reformjaikkal saját uralkodói hatalmukat kívánták erősíteni. A felvilágosodás eszméinek pártolásával maguk mellé próbálták állítani a szellemi elitet. Azt kívánták tőle, hogy moralizáló írásaival védelmezze a monarchia szuverenitását, a kísérleti tudományok művelői pedig legyenek anyagi hasznára az országnak. A szigorú cenzúra következtében az értelmiség csak az állami intézményekben, az akadémiákon, vagy az Ország Barátai Közgazdasági Társaságokban dolgozhatott. Azért mégsem élt az ország kulturális elzártágban, mert a francia forradalom híre elérkezett a spanyolokhoz. Kérdés, létezett-e már ekkor közvélemény, vagy csak még egy kisebb, manipulálható közönségről lehetett szó.

A közvéleményről *Jürgen Habermas* 1964-ben azt írta, hogy az érett burzsoáziával együtt jelent meg, és megelőzte a liberális forradalmakat. A közvélemény a viták és kompetens döntések fóruma: egy jól informált közönség mérlegeli a különböző nézeteket, konszenzusra jut, majd tudatja véleményét a parlamenttel, amely kötelezi a politikai hatalmat a közakarat végrehajtására. Manapság a történészek (számos munkát felsorol a szerző) azt bizonyítják, hogy közvélemény létezett már a középkorban, sőt az antikvitásban is. Kétségtelen, hogy a hatalom és az ellenzék propagandisztikus ténykedése végig követhető az ókortól. Olykor még a nép véleményére is felfigyeltek (*Hesiodosz*: *Vox populi, vox Dei*), de a közvélemény még nem volt valódi politikai tényező. Maturana ebben a tanulmányban azt a pillanatot vizsgálja, amikor az „ortodox” közvélemény átalakul burzsoá liberális közvéleménnyé. IV. Károly uralkodása idején a közvélemény még ókori elemeket is tartalmazott, de már a modernitás jeleit is mutatta. Átmeneti korszak volt ez, a „közvélemény”, a „hivatalos propaganda” és a „népi rémhírek” együtt jelentek meg.

A XVIII. századi Spanyolországban a közvélemény szó jelenthetett presztízst, hihetőséget, tekintélyt, hírnevet, sőt hibát is. Aranda gróf, külügyminiszter Kormányzati Tervében (1781) már a közösség véleménye értelemben használta a szót, és azt írta, ezt a véleményt a királynak meg kell hallgatnia. A felvilágosodás hívei úgy gondolták, a nép kiskorú, ezért szükség van általános nevelésre, s akkor a közvélemény „ragyogó fáklyaként biztonsággal fogja mutatni az utat” (15. old.). Mások azt akarták, a nép hagyja magát kormányozni, és alkalmazkodjék a reformokhoz. Ezért bontakozott ki a vita arról, előnyös-e vagy sem becsapni a népet. A XIX. századi spanyol liberálisok a közvéleményt a tanult földbirtokos elitnek a véleményével azonosították, az alsóbb néposztályokra nem terjesztették ki a fogalmat.

Ahhoz, hogy a közvélemény világító fáklya lehessen, egységes, kritikus közönségre volt szükség, amelyet érdekel a politika. A viták eleinte a színházi reformok körül bontakoztak ki, azután például a himlő elleni oltás, vagy a Biblia spanyol fordításáról szóló vélemények ütköztek, s ez irodalmi és tudományos viták szereplőiből alakult ki egy politika iránt érdeklődő réteg. Fórumaik a királyi akadémia, gazdasági társaságok, egyetemek és kávéházak, közterek voltak. A hivatalos fórumokon a városi elit tagjai jöttek össze, a monarchia céljait hirdették, de a király már nem volt több, csupán a haza első polgára. A nem hivatalos színhelyek a *tertuliák* voltak (olyan társasági összejövetelek, ahol irodalmi, művészeti témákról beszélgettek; hasonlóak a szalonokhoz). A századfordulón a legismertebb a

Montijo grófnő tertuliája volt. A spanyol Titkos Bizottság megfigyeltette ezeket az összejöveleteket, és jelentést kért a résztvevőkről, a témákról. A kávézók főleg a középosztály törzshelyei voltak, ide könnyebb volt bejutni, mint a tertuliákba. A résztvevők újságot olvastak, megbeszélték a közügyeket, és oktatták a betérő fiatalokat. Emellett az utcákon is összejöttek az emberek, és megvitatták a francia forradalomról szóló vagy más politikai híreket. A levelezés szintén az eszmecserét szolgálta. Az író, politikus *Jovellanos* azt írta, szükség van általános iskoláztatásra, mert valódi közvélemény csak tanulásból születhet. Egy réteg tehát megkülönböztette magát a tanulatlan tömegetől.

A titkolózás megszüntetését többen praktikus okból javasolták, mert az átláthatóság egyértelművé teszi az ügyeket. Szerzőnk számos spanyol kortárs véleményét idézi, mindannyian a tájékoztatás nyilvánossága mellett törnek pálcát. *Manuel Aguirre* szorgalmazta például, hogy a kormány beszélgesse saját népével, mert így irányt szabhat a vélemények alakulásának. A *Gaceta de Madrid* újság egy leendő szerkesztője azt írta, sokkal nyíltabban tárgyalná a betegségekről, tüzesetekről szóló híreket. Ha az újság elhallgatja ezeket, akkor a közönség máshonnan tájékozódik. 1794-ben *Joaquín Traggia* azt javasolta, indítsanak lapot Politikai Igazmondó címmel. Véleménye szerint sokkal jobb, ha a közönség a kormány lapjából tájékozódik, mintha a korona ellenségeitől kap híreket. A javaslatot elutasították.

Juan Pablo Forner 1794-ben úgy vélte, a kormány pontos tájékoztatással oda tudna hatni, hogy az emberek a régi feudális életmód helyett a kereskedést, az üzletet és a földművelést válasszák. *Cesare Beccaria* A bűnökről és a büntetésekről című munkája nyomán kialakult a meggyőződés, hogy azzal lehet az embereket a törvények iránti engedelmességre rávenni, ha elmagyarázzák azokat. IV. Károly és kormánya tudatában volt ennek, és az egyház támogatását kérte. A papság valóban felszólalt például olyan kérdésekben, hogy a temetők a városokon kívül legyenek, vezessék be a védőoltásokat, törjék le a csempészetet. Az író, diplomata *Valentín de Foronda* azt gondolta, előbb rá kell mutatni a csempészet káros voltára, és csak azután büntetni. *Lázaro Dou* jogász rámutatott, hogy csak a szokásoknak és az alattvalók hajlandóságának figyelembevételével szabad kihirdetni egy új törvényt. Az *El reganon general* című folyóirat azt írta, hogy a törvényhozást összhangba kell hozni a közvéleménnyel. *Juan Sempere* neveléssel kívánta a közvéleményt alakítani. *Juan Meléndez Valdés* költő és magiszter azt vetette fel, hogy tájékoztatás hiányában a nép nem tud róla, hogy a kormány milyen sokat tesz a szegények érdekében. Úgy vélte, a jól informált emberek engedelmesebbek, mint a „sötétségben tartott tömegek” (29.).

A tanulmány második részében a szerző azt mutatja be, mit tett a korona, amikor a fenti tanácsok, hozzászólások elérkeztek hozzá. Az abszolút hatalomnak sosem volt kedvére, hogy az állam ügyeit a nyilvánosság előtt megvitassák. 1744-ben V. Fülöp például megtiltotta a tanácsnak, hogy állami dokumentumokat megjelentessen. 1767-ben III. Károly elűzte a jezsuitákat, és nem adott rá magyarázatot, sőt megtiltotta a rendelet megvitatását. A francia forradalom után különösen szigorú lett a cenzúra, a hírek egyetlen forrása a centralizált államhatalom volt. A nyomdák azonban működtek, és a szószék és a színház egyre inkább a polgárság kezében volt. IV. Károly kora a felvilágosodás fordulópontja volt: hozzászoktak az emberek az újságolvasáshoz (igen haladó lap volt az *El censor*), és a harmadik rend tagjai a tertuliákban, kávéházakban, akadémiákon gyűltek össze. A hatalom tudatában volt a veszélynek, ezért nem engedélyezte például a politikai igazmondást ígérő lap kiadását. Az angol nagykövetnek fel is tűnt 1790-ben, milyen halk Spanyolországban a közönség hangja. Ugyanakkor mégis számított a nép rokon- vagy ellenszenve. Az emberek névtelen levelei eljutottak a titkárságokra és a királyhoz, például *Floridablanca*, *Aranda*, *Jovellanos*, *Caballero* tisztviselőitől.

Az információk ellenőrzése azonban ekkor még fontosabb volt a monarchia számára, mint az, hogy megértesse a néppel, mit miért tesz. A francia forradalom eseményei köré igyekezett cordon sanitaire-t állítani a kormány. A *Gaceta de Madrid* egészen 1793-ig hallgatott a forradalomról. XIV. Lajos haláláról sem adtak hírt. Mindazonáltal igen nehéz volt megakadályozni az információk kiszivárgását. A kis nyomtatott cédulák rendkívül gyorsan terjedtek; az oráni földrengésről szóló hírt például rövid idő alatt szétosztották az országban. A király igyekezett megfordítani a hírekben elkövetett baklövéseket. A romba dőlt oráni erőddel, vagy a lorcai gátszakadással kapcsolatban illegálisan megjelent híradások után a hivatalos bejelentés kisebbiteni próbálta az árvíz pusztításának mértékét, a halottak számát, és két víztároló építését ígérte a vidéknek, hangsúlyozva az uralkodó jóságát, amivel az áldozatok segítségére siet.

Minden totalitárius rendszer szükségét látja a tájékoztatás ellenőrzésének, de nehéz megtalálniuk az egyensúlyt saját elzárkózásuk és a szükségesnek ítélt propaganda között. Az elzárkózást a XVIII-XIX. század fordulóján végül az oldotta fel, hogy egészségügyi tájékoztatást kellett nyújtani a közönségnek. Ekkor kezdtek közleményekben, újságokban és prédikációkban hirdetni, hogy a halottakat a városokon kívül kell eltemetni, és érdemes a himlő elleni oltást elfogadni. A király, hogy meggyőzze az embereket, magát és családját tagjait is beoltatta.

A spanyol ancien régime és IV. Károly kezdte feladni szigorú elzárkózási politikáját immár politikai ügyekben is. Rájöttek, hogy minél jobban figyelembe veszik a közvéleményt, annál könnyebb a népet rávenni az engedelmisségre. Emellett a monarchia nyitottabbá válásában közrejátszott az 1807-1808-as válság is. A gazdasági és háborús krízist súlyosbította, hogy az uralkodó fia, a későbbi VII. Ferdinánd és pártja támadásba lendült a király és Manuel Godoy miniszter ellen. Ugyanekkor járvány és ellátási nehézségek sújtották az országot, és a nehézségeket tetézte a Napóleon okozta kényszerhelyzet és a brit kereskedelmi blokád. IV. Károly ekkor megnyitotta az addig titkosan kezelt ügyeket a nyilvánosság előtt. Összinté tájékoztatást adott a trafalgári vereségről (1805), majd 1807-ben nyíltan az ország elé tárta a fia ellene irányuló szervezkedését. Az El Escorial-i összeesküvésben Ferdinánd főherceg és hívei szembefordultak a királlyal, a királynéval és Godoy miniszterrel. Ferdinándot letartóztatták, és Károly ezt dekrétumban, és a templomokban kommunikében szintén tudatta a nyilvánossággal. Néhány nap múlva a főherceg bocsánatot kért, a király megbocsátott, és ennek híré is közzétette. A maga igazolására Ferdinánd is tudósította a népet a saját verziójáról. Mindenért Godoyt és túl naiv apját hibáztatta. Maturana szerint „kár volt IV. Károlynak a köz karjaiba vetnie magát” (43.). A nép ekkor már mártírnak tekintette Ferdinándot, és gyűlölete a királyné és Godoy ellen nem csitult. Az összeesküvés résztvevőit egyébként száműzték, de a király elvesztette a közvéleményért vívott csatát.

1808 áprilisában Ferdinánd reményekkel indult, hogy találkozzék Napóleonnal. Nem volt szerencséje: vissza kellett adnia a trónt az apjának, hogy az lemondhasson Napóleon javára. A francia császár ezután Joseph Bonapartét ültette Spanyolország trónjára. 1814-ben a félsziget háborúja után Ferdinánd visszaszerezte a hatalmat, eltörölte az 1812-es alkotmányt, és még konzervatívabb, reakciósabb módon kormányzott, mint az apja valaha. Mivel azonban a népszerűsége lehanyatlott, kénytelen volt ellenségei közül a kevésbé radikálisokkal összefogni. Leánya, II. Izabella már a liberálisokkal kényszerült kormányozni.

Maturana megállapítja, hogy általában a francia modellt tekintik kanonikusnak, de az európai abszolutizmusok széthullása különbözőképpen történt. A spanyol abszolút monarchia sokáig fennmaradt, ezért végül kénytelen volt átvenni a liberális államok dinamizmusát. IV. Károly uralkodása idején történt a francia forradalom, ezért különösen érdekes megfigyelni, hogy az ancien régime, amikor új rendszerrel találta szemben magát, milyen túlélési stratégiát választott: a reakciót vagy a szinkretizmust, az elemek keveredését. Maturana a két modell közti átmenet pillanatát akarta elkapni.

A régi modellben titkos politikai akciók mentek végbe a közönség tudta nélkül. A korszerű liberális modell viszont a közvéleményre, a szólásszabadságra alapul, és politikailag átlátszó. Nyilvánvaló, hogy az átmenet nem történhetett meg máról holnapra. Károly maga szakított a hagyománnyal, mert szüksége volt a nép engedelmességére, és a saját akaratát is el akarta fogadtatni az emberekkel. Természetesen sem azokat, akik fontosnak tartották a tömegek tájékoztatását, sem pedig azokat, akik inkább a nép tudta nélkül intézték volna az ügyeket, nem erkölcsi meggondolások vezették; mindkét oldal az államérdekre, a *raison d'état*-ra hivatkozott. A vitához hozzászólók sem voltak őszinték, és a vita ingadozott a titkolózás és a nyílt kommunikáció között. A király tekintélye forgott kockán az új időkben, amely válságot hozott az abszolút monarchia számára, ugyanakkor kétélű kardot adott a monarcha kezébe: a közvélemény egyaránt lehetett hasznos és lehetett veszélyes eszköz a számára.

Antonio Calvo Maturana: „Is it useful to deceive the people?” The Debate on Public Information in Spain at the End of the Ancien Régime (1780–1808) („Érdemes-e becsapni a népet?” Vita a közönség tájékoztatásáról Spanyolországban az ancien régime végén). The Journal of Modern History 86. évf. 2014. március, 1–46. o.

Fodor Mihályné